

Проф. др Родољуб Етински

Правни факултет Универзитета у Новом Саду

ЗАШТИТА ЉУДСКОГ ДОСТОЈАНСТВА У ПРАВУ СРБИЈЕ И У ПРАВУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Циљ истраживања је разматрање права на људско достојанство у уставном праву Републике Србије и у конституционалном праву Европске уније. Истраживање обухвата разматрање односа људског достојанства и људских права, као и садржаја и функције права на људско достојанство у два правна система. Рад садржи упоредни приказ развоја заштите људских права у Србији и Европској унији, са посебним освртом на заштиту достојанства. Тумачење актуелних прописа о људском достојанству темељи се на анализи судске праксе Уставног суда Србије и Европског суда правде. Оба суда примењују прописе о људском достојанству у садејству са другим прописима о људским правима. Судска пракса не нуди, за сада, одговор на питање шта чини садржај права на људско достојанство, као самосталног и засебног права.

Кључне речи: Људско достојанство; Србија; Европска унија.

1. УВОД

Циљ овог текста је да анализира правну заштиту људског достојанства у уставном праву Републике Србије и у конституционалном праву¹ Европске уније. Људско достојанство је једна од темељних европских и универзалних вредности. Донели (*Donnelli*) разматра однос људских права и људског достојанства у контексту различитих култура и закључу-

Родољуб Етински, *etinski@pf.uns.ac.rs*.

Р. Етински је главни правни саветник у Министарству спољних послова Републике Србије. Ставови изнети у овом тексту не одражавају нужно ставове Министарства спољних послова.

¹ Под конституционалним или темељним правом Европске уније разумем у овом тексту Уговор о Европској унији, Уговор о функционисању Европске уније и Повељу Европске уније о основним правима. По својој природи то је уставно право, али како уговор под именом „Устав за Европу“ није прихваћен на референдумима у Француској и Холандији, користим синониме.

чује да су не-западне културе, дакле исламска, афричка, кинеска и индијска посвећене људском достојанству, док је западна култура родно место људских права.² Оно што Донелова расправа заиста открива јесте да је суштина људских права и људског достојанства приближно једнака и своди се на пажњу коју заједница и њени чланови поклањају сваком члану те заједнице, а оно по чему се поједине културе у овом погледу разликују јесте концепт владавине права као инструмента артикулације и заштите људских права. Касније ћу се бавити односом људског достојанства и људских права, али, сада на почетку, требало би да одредим шта значи правна заштита људског достојанства.

Предмет истраживања може да буде одрђен на шири и ужи начин. Ако пођемо од тога да се људско достојанство изражава у некој заједници преко људских права, онда би се његова правна заштита сводила на правну заштиту људских права. Истраживао бих, дакле, како се заштитом људских права штити људско достојанство. Ово би био шири концепт предмета истраживања. Али, ако пођемо од тога да уставни прописи, као и прописи о људским правима посебно артикулишу питање људског достојанства, онда би истраживање правне заштите људског достојанства могло да се сведе да истраживање односа уставних прописа из области људских права која артикулишу људско достојанство и других прописа о људским правима. То би био ужи концепт предмета истраживања за који сам се ја определио у овом тексту. Према томе, истраживање ће почети навођењем прописа о људском достојанству садржаних у Уставу Србије, као и у темељним прописима Европске уније и наставиће се истраживањем односа тих прописа и других прописа о људским правима. Оба правна система, дакле правни систем Србије и Европске уније јемче право на људско достојанство као једно посебно, самостално право у корпусу људских права. Да ли се правом на људско достојанство додаје нешто ново, неки нови правни садржај у односу на оно што је већ признато и заштићено другим људским правима и, ако се додаје, који је то нови, додати садржај, је кључно питање овог рада. Истраживање неће обухватит све прописе у правном систему Србије и правном систему Европске уније у којима се помиње људско достојанство, већ само уставне, односно темељне прописе. Уставни прописи о људском достојанству појавили су се рано у правном систему Србије, али истраживање ће бити ограничено на Устав из 2006. године.

² J. Donnelly, “Human Rights and Human Dignity: An Analytic Critique of Non-Western Concepts of Human Rights“, *The American Political Science Review* 2/1982, 303–316.

2. УСТАВНА ЗАШТИТА ЉУДСКОГ ДОСТОЈАНСТВА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Модерна уставна историја Србије почиње Уставом Књажевства Србије (Сретењским уставом) из 1835. године, који садржи прописе о људским правима, а почиње са „достојанством Србије“.³ Под притиском неких великих сила кнез Милош укида овај Устав и на његово место долази Султански хатишериф (Турски устав) из 1838. године, а у коме стоји: „Моја нарочна воља јест, да житељи Србије поданици моје високе Порте буду зашчишчени у њиним добрима, њеним лицима, њеној части и њеном достојанству...“⁴ Устав Књажевства Србије из 1869. године и Устав Краљевине Србије из 1888. године говоре о књажевском, односно краљевском достојанству. Ови и каснији уставни садрже прописе о људским правима, али се термин достојанство не појављује до Устава ФНРЈ из 1946. године којим се држава обавезала према ратним војним инвалидима да им обезбеди достојан живот. Поштовање људског достојанства појавиће се у облику општих прописа у контексту људских права у Уставу ФНРЈ из 1963. године и поново у Уставу СФРЈ из 1974. године. Повеља државне заједнице Србија и Црна Гора о људским и мањинским правима из 2003. године почиње заштитом достојанства. Члан 1 Повеље гласи: „Људско достојанство је неприкосновено. Свако има обавезу да га штити.“ У члану 14 стоји: „Према лицу лишеном слободе поступа се човечно и с уважавањем достојанства његове личности.“ Важећи Устав Србије из 2006 године отишао је нешто даље у јемству и заштити људског достојанства. Члан 19 одређује на општи начин однос људских права и људског достојанства и каже: „Јемства неотуђивих људских и мањинских права у Уставу служе очувању људског достојанства и остварењу пуне слободе и једнакости сваког појединца у праведном, отвореном и демократском друштву, заснованом на начелу владавине права.“ Чланом 23(1) Устава предвиђено је: „Људско достојанство је неприкосновено и сви су дужни да га поштују и штите.“

Поред ових општих прописа о људском достојанству постоје и посебни прописи које истичу значај људског достојанства у контексту посебних људских права. Члан 28(1) Устава из 2006. године истиче важност уважавања људског достојанства у контексту лишења слободе и каже: „Према лицу лишеном слободе мора се поступати човечно и с уважавањем достојанства његове личности.“ У контексту права на рад члан 60(4) Устава каже „Свако има право на поштовање достојанства

³ Љ. Кркљуш, *Одабрани извори из правне историје српског народа*, Правни факултет, Нови Сад 2003, 71.

⁴ *Ibid.*, 83.

своје личности на раду, безбедне и здраве услове рада,...“ У контексту права на социјалну заштиту је, такође, издвојено поштовање људског достојанства. Члан 69 Устава гласи: „Грађани и породице којима је неопходна друштвена помоћ ради савладавања социјалних и животних тешкоћа и стварања услова за задовољавање основних животних потреба, имају право на социјалну заштиту, чије се пружање заснива на начелима социјалне правде, хуманизма и поштовања људског достојанства.“

Овај део текста почео сам малим историјским уводом, наравно, не да бих се бавио историјом уставне заштите људског достојанства у Србији, већ да бих показао да постоји непрекинути континуитет у заштити људских права од Сретењског устава из 1835. године до данас. Наравно, то је једна констатација, која подлеже оправданој критици да су у време социјализма грађанска и политичка права маргинализована. Ова критика има велики значај. У контексту људских права људско достојанство је наведено у Турском уставу из 1938, поново у Уставу ФНРЈ из 1963, а шире се елаборира у Повељи државне заједнице Србија и Црна Гора о људским и мањинским правима из 2003. и нарочито у важећем Уставу из 2006. Ово истичем зато што сматрам да уставна заштита људског достојанства не зависи само од уставних прописа, већ и од правне културе у некој заједници. Да бих илустровао ово мишљење указаћу на један релевантан став Уставног суда Србије.

У предмету *Р. Крстић* Уставни суд Србије нашао је да повреда права на суђење у разумном року, које је зајамчено чланом 32(1) Устава не значи и повреду права на поштовање људског достојанства, зајамченог чланом 23(1) Устава.⁵ Уставни суд је рекао: „Уставни суд оцењује да подносиоцу уставне жалбе није повређено ... право на људско достојанство зајамчено одредбом члана 23. Устава, јер се такав закључак из целокупног тока предметног парничног поступка није могао извести. Чињеница да поступак траје преко 22 године, као и да је Уставни суд утврдио да је подносиоцу повређено право на суђење у разумном року, ипак не представљају довољан разлог да би се утврдила повреда људског достојанства подносиоца, без обзира на стање константне неадекватности који му је непримереност дужине трајања судског поступка несумњиво проузроковала.“⁶ Предмет спора је било коришћење и располагање троипособним станом.

Овај став Уставног суда захтева тумачење члана 19 Устава, којим је речено да јемства неутуђивих људских и мањинских права у Уставу служе очувању људског достојанства. Да ли то значи да се повредом

⁵ Уж 540/2009, Одлука Уставног суда Србије 9. децембар 2010. <http://www.ustavni.sud.rs/page/jurisprudence/35/>, 12. децембар 2014.

⁶ *Ibid.*, пар. 7.

било ког људског права вређа и људско достојанство, па према томе и Уставом зајемчено право на људско достојанство? Уставни суд је у Одлуци навео садржај члана 23 Устава, али га није посебно тумачио. Члан 19 Устава није поменуо, нити је анализирао однос два члана.

Ерих Штаудер (*Erich Stauder*), као ратни инвалид, уживао је право на социјалну помоћ, те је на основу једне одлуке Комисије Европске економске заједнице из 1969, добио право да купује бутер по сниженој цени, али је морао да приликом куповине преда продавцу купон на коме је било написано његово име.⁷ Штаудер је сматрао да је откривање имена купца супротно члановима 1 и 3 немачког Устава. Чланом 1 штити се људско достојанство и став 1 овог члана гласи: „Људско достојанство је неприкосновено. Све државне власти дужне су да га поштују и штите.“ Чланом 3 јемчи се једнакост пред законом и забрањује дискриминација. Управни суд у Штутгарту је сматрао да прописани начин продаје бутера лицима која су имала право на социјалну помоћ супротан систему заштите људских права у Немачкој и упутио је са тим у вези захтев за прелиминарно мишљење Европском суду правде. Поводом овог захтева Европски суд правде прихватиће да су људска права заштићене у комунитарном праву неписаним правом – општим правним начелима. Касније ћу се вратити на ово питање, али овде га наводим једино како би показао правну сензибилност управног суда у Штутгарту и његову спремност да прихвати да се обавезом да лице мора да покаже своје име да би купило бутер по смањеној цени вређа његово достојанство и чини дискриминација.

Читалац сада може да упореди нелагодност неког ко води судске поступке преко 22 године ради уласка у посед и располагања станом, који је требало да добије на основу уговор са неком стамбеном задругом, и нелагодност неког ко мора да покаже купон са својим именом да би купио јевтинији бутер, као и правне налазе два суда у вези са повредом достојанства. Очигледно сензибилност немачких судова према људским правима била је веома висока после Другог светског рата.

Став Уставног суда Србије у предмету *Р. Крстић* отвара питање односа члана 23(1) Устава – *људско достојанство је неприкосновено и сви су дужни да га поштују и штите* – и других уставних прописа о људским правима. Из прописа члана 19 – *јемства неотуђивих људских и мањинских права у Уставу служе очувању људског достојанства...* не мора нужно да следи да свака повреда било ког људског права јесте неизбежно и повреда људског достојанства. Однос људског достојанства и људских права може да буде артикулисан на разне начине. Могуће је

⁷ Case 29/69, *Erich Stauder v. City of Ulm, Sozialamt*, Reference for a preliminary ruling by the Verwaltungsgericht, Stuttgart, пресуда од 12. новембра 1969.

тврдити да само повреда неких људских права представља и повреду људског достојанства. Прва глава Повеље Европске уније о основним правима носи наслов „Достојанство“. Она обухвата, поред права на достојанство, право на живот, право на интегритет личности, забрану мучења и нечовечног и понижавајућег понашања и забрану ропства и присилног рада. Творци Повеље издвојили су, вероватно, ова права као посебно значајна за људско достојанство. У ставу 2 члана 23 Устава Србије стоји: „Свако има право на слободан развој личности, ако тиме не крши права других зајемчена Уставом.“ Да ли је српски уставописац хтео да, стављајући право на слободан развој личности у исти члан са правом на достојанство, повеже ова два права и нагласи значај другог у односу на прво? У литератури наилазимо на мишљење да се право на људско достојанство своди на право на физички и морални интегритет и могућност самоизражавања.⁸ Овакво резонување ишло би у прилог да повреди само неких људских права или повреди које имају одређену тежину чине и повреду права на људско достојанство. Могуће је, међутим, и супротно тврдити да повреда сваког људског права јесте повреда људског достојанства. Тако, службено Објашњење Повеље ЕУ о основним правима каже: „Достојанство људске личности није само људско право по себи већ чини стварну основу људских права.“ Даље, у њему стоји: „Следи да ни једно од права изложених у Повељи не може да се користи да нашкоди достојанству друге особе, и да је достојанство људске личности суштина права изложених у Повељи.“ Европски суд за људска права износи да поштовање људског достојанства чини суштину Европске конвенције.⁹ Однос права на људско достојанство и других људских права је сложен и, наравно, важан, те ћу се вратити на њега када будем разматрао садржај права на људско достојанство.

3. УСТАВНА ЗАШТИТА ЉУДСКОГ ДОСТОЈАНСТВА У ПРАВУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Право на људско достојанство признато је, најпре, у праву Европске уније у облику општег правног начела тог права. Европски суд правде потврдио је да су људи овлашћени на поштовање свог достојанства и да је Суд дужан да га заштити. У предмету *П. в. С.*, Европски суд правде је рекао да би толерисање дискриминације трансексуалаца по основу промене пола било једнако непоштовању достојанства и слободе на које је он или она овлашћен и које је Суд дужан да заштити¹⁰

⁸ E. Venckienė, The Right to Dignity: Terminological Aspect, *Jurisprudence* 1/2011, 97.

⁹ *Christine Goodwin v. The United Kingdom* (pred. br. 28957/95). Пресуда од 11. јула 2002., пара. 90.

¹⁰ *Case C-13/94. P v S and Cornwall County Council*. Пресуда од 30 априла 1996, пара. 22.

У предмету *Холандија п. Европског парламента и Савета (Netherlands v European Parliament and Council)* Европски суд правде истиче да је његова обавеза да, у поступку контроле сагласности аката институција са општим начелима права Заједнице, обезбеди поштовање основног права на људско достојанство и интегритет.¹¹ У предмету *Omega* Европски суд правде понавља да правни поредак Заједнице непорециво тежи да обезбеди поштовање људског достојанства као општег правног начела.¹² Тек 2009. године, када је Лисабонски уговор ступио на снагу и када је Повеља ЕУ о основним правима из 2000. године добила снагу конституционалног акта Уније, право на људско достојанство је добило своје писано обличје у члану 1 те Повеље.

Зашто су се ствари у погледу људских права, дакле и права на људско достојанство, одвијале у праву Заједница, односно Уније на овакав начин? Многи аутори наводе да оснивачки уговори, којима су основане три европске заједнице педесетих година прошлог века, нису садржали никаква правила о људским правима.¹³ Ово мишљење није сасвим тачно, јер су ти уговори садржали нека правила о забрани дискриминације, а ова правила спадају у област људских права.¹⁴ Постоје више различитих објашњења зашто оснивачки уговори нису садржали више прописа о људским правима.¹⁵ Међутим, одсуство ових прописа, а отуда и немогућност Европског суда правде да контролише усклађеност аката институција Заједница са људским правима, показало се убрзо као проблем. Немачки судови, који су били нарочито осетљиви на повреде људских права, како сам то горе већ рекао, показивали су намеру да не признају супрематију права Заједница над правом Немачке, када се актима Заједница дира у људска права заштићена немачким Уставом (Основним законом). То је произвело извесну напетост у односима немачких судова и Европског суда правде, који је настојао да обезбеди општу премоћ права Заједница над националним правом држава чланица. До разрешења долази са предметом *Штаудер*, који сам горе поменуо, када је на упит немачког суда да ли је начин куповине јевтинијег бутера неспојив

¹¹ Case C-377/98 *Netherlands v European Parliament and Council*. Пресуда од 9. октобра 2001, пара. 70.

¹² Case C-36/02, *Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH v Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn*. Пресуда од 14. октобра 2004.

¹³ T. C. Hartley, *The Foundation of European Community Law*, Oksford 1998, 132; P. Craig, G. De Búrca, *EU Law*, Oksford 2008, 378; B. Košutić, *Osnovi prava Evropske unije*, Beograd 2010, 283. Тако и Европски суд за људска права у *Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland* (представка бр. 45036/98), пресуда од 30. јуна 2005, пара. 7.3.

¹⁴ M. Jovanović, D. Vujadinović, R. Etinski, *Democracy and Human Rights in the European Union*, Maribor – Belgrade 2009, 166.

¹⁵ *Ibid.*

са општим начелима права Заједница, Европски суд правде нашао да су људска права део заједничке уставне традиције држава чланица, те отуда важе као општа правна начела у праву Заједница.¹⁶ Пробијање људских права у конститутивно право Европских заједница, односно Европске уније ишло је споро, али је завршено успешно тако што су Европски парламент, Савет и Комисија свечано прокламовали Повељу ЕУ о основним правима у Ници 7. децембра 2000. године. Она је тада усвојена, додуше, као политички документ, али Лисабонски уговор из 2007. године даће јој карактер конститутивног акта, односно овим Уговором промењен је члан 6 Уговора о Европској унији тако да се том променом Повеља изједначава по свом правном карактеру са оснивачким уговорима.¹⁷

Повељом ЕУ о основним правима признато је право на људско достојанство. Члан 1 Повеље прокламује: „Људско достојанство је неприкосновено (енг. *inviolable*, фр. *inviolable*). Оно мора да буде поштовано и заштићено.“ Већ сам рекао да прва глава ове Повеље носи наслов „Достојанство“ и да обухвата право на живот, право на интегритет личности, забрану мучења и нечовечног и понижавајућег понашања и забрану ропства и присилног рада. Повеља ЕУ о основним правима посебно наводи људско достојанство као елеменат неких посебних права. Она издваја људско достојанство у контексту услова рада и поштовања права старих људи. Члан 31(1) Повеље прокламује: „Сваки радник има право на услове рада којим се поштују његово или њено здравље, безбедност и достојанство.“ Чланом 25 Повеље Унија је признала право старијих људи да воде достојан живот.

4. САДРЖАЈ И ФУНКЦИЈА ПРАВА НА ЉУДСКО ДОСТОЈАНСТВО У УСТАВУ СРБИЈЕ И ПОВЕЉИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ О ОСНОВНИМ ПРАВИМА

Устав Србије и Повеља ЕУ о основним правима признају право на људско достојанство и то право одређују готово идентично. Оба акта прокламују неприкосновеност људског достојанства и оба захтевају поштовање и заштиту људског достојанства. Разлике постоје у области примене. Када је у питању Србија, дакле потпуна политичка заједница, држава, област примене је општа. Уставни прописи о људским правима примењиви су на све друштвене односе у Србији који подлежу правном уређењу. То није случај са Повељом ЕУ о основним правима. Сагласно члану 51 Повеље њени прописи упућени су институцијама Уније као

¹⁶ Вид. фн. 7.

¹⁷ М. Јовановић, D. Vujadinović, R. Etinski, 165–184.

и државама чланицама, али само у погледу имплементације и примене права Уније. Дакле, поље примене прописа о људским правима Европске уније ограничено је на акте институција Уније, област примене права Уније и акте држава чланица везане за право Уније.

Текст уставних прописа у Србији и темељних прописа у Европској унији упућује на три елемента права на људско достојанство – неприкосновеност, поштовање и заштита. Свако има право на неприкосновеност, поштовање и заштиту свог достојанства, а Србија, односно Унија су у обавези да сваком обезбеде неприкосновеност, поштовање и заштиту достојанства. Разуме се да ове термине треба тумачити у контексту кога чине не само други прописи ових документа, дакле Устава Србије и Повеље ЕУ о основним правима, већ и релевантни међународни прописи. Термин „неприкосновен“ Устав Србије користи још једино у члану 24 у коме стоји: „Људски живот је неприкосновен.“ Повеља ЕУ о основним правима не користи овај термин нити у једном другом пропису. Када је у питању термин „поштовање“ Устав Србије и члану 51 садржи следећи пропис: „Свако има право да истинито, потпуно и благовремено буде обавештаван о питањима од јавног значаја и средства јавног обавештавања су дужна да то право поштују.“ Одређујући право на интегритет личности, Повеља ЕУ о основним правима у члану 3 каже: „Свако има право да његов или њен физички и ментални интегритет буде поштован.“ Или, у члану 7 Повеља каже: „Свако има право на поштовање његовог или њеног приватног и породичног живота, дома и комуникација.“ Повеља ЕУ о основним правима користи овај термин и у другим прописима.

Питање које се овде намеће јесте природа обавеза Србије, односно Уније у погледу неприкосновености, поштовања и заштите људског достојанства, односно да ли су то обавезе „начина“ или „резултата“, да ли су то „позитивне“ или „негативне“ обавезе. Шта чини кршење права на људско достојанство, када се јавља одговорност Србије или Уније за повреду људског достојанства? Да ли су Србија и Унија одговорне само за своје акте или су дужне да спрече сваког да не вређа туђе достојанство?

Пре но што се вратим овим питањима требало би да покушам да кажем шта је људско достојанство и да одредим његов однос према другим људским правима. Одговор на то питање могао бих да почнем позивањем на једаног од највећих амричких међународних правника у XX веку, Оскара Шахтера (*Oscar Schachter*), који је писао о политичким, социјалним и правним импликацијама људског достојанства. Достојанство имплицира, према Шахтеру, да у политичким, социјалним

и правним уређењима индивидуални избори у погледу таквих ствари као што су веровање, начин живота, ставови и вођење јавних послова треба да имају висок приоритет.¹⁸ У политичкој сфери, у односу владе и грађана, ово имплицира велики значај воље и сагласности грађана.¹⁹ Насилна владавина једног или неколицине над већином супротна је достојанству.²⁰ Са питањем људског достојанства повезано је питање разграничења „приватног“ и „јавног“, „колективног, заједничког, општег“, „групног“ и „индивидуалног“.²¹ Шахтер разматра, даље, однос људског достојанства, материјалних потреба људи и дистрибутивне правде.²² Каже да би мали број људи спорио да изложеност оскудици и немогућност или ускраћивање могућности да се нађе посао представља тешку повреду људског достојанства и да, зато, разматрање економског и социјалног уређења не може да буде искључено из онога што захтева људско достојанство.²³ Људско достојанство намеће питање односа једнакости и слободе.²⁴

Концепт људског достојанства извире из потребе човека да буде поштован као човек, као засебна индивидуа, али и као припадник неке друштвене групе или нације. Према доктрини природног права, људска права су неодвојив део људског интегритета и достојанства.²⁵ У Уставу Србије стоји, како је горе наведено, да јемства неповредивости људских и мањинских права у Уставу имају циљ да заштите људско достојанство. Такође, горе је већ наведено да је у службеном Објашњењу Повеље ЕУ о основним правима речено да је достојанство људске личности суштина права изложених у Повељи. Отуда би свака повреда било ког људског права била и повреда људског достојанства. Наравно, од Уставног суда се не би очекивало да сваки пут, када констатује повреду неког људског права, утврди и повреду права на људско достојанство, јер су прописи о посебним људским правима *lex specialis* у односу на члан 23 Устава Србије. Тако Европски суд за људска права, када утврди постојање повреде члана 6 Европске конвенције, односно повреду права на правично

¹⁸ O. Schachter, “Human Dignity as a Normative Concept“, *The American Journal of International Law* 4/1983, 849. Види даље о дефинисању људског достојанства, Ch. McGrudden, “Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights“, *The European Journal of International Law* 4/2008, 655–724; M. Neal, “Not Gods But Animals: Human Dignity and Vulnerable Subjecthood“, *Liverpool Law Review* 2012, 177–200; D. Mitrović, M. S. Trajković, „Šta jeste, a šta nije људско dostojanstvo“, *Pravni život* IV/2013, 421–430.

¹⁹ *Ibid.*, 850.

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*, 851.

²³ *Ibid.*

²⁴ *Ibid.*

²⁵ J. Donnelly, “Human Rights as Natural Rights“, *Human Rights Quarterly* 4/1982, 391.

суђење, он не испитује и да ли је повређен члан 13, односно право на делотворан правни лек, јер сматра да је право на правично суђење *lex specialis* у односу на право на делотворан правни лек, изузев ако се ради о праву на суђење у разумном року.

Сада сам дошао до кључног питања – да ли члан 23(1) Устава Србије или члан 1 Повеље ЕУ о основним правима додаје нешто ново корпусу људских права заштићених тим документима и да ли право на људско достојанство има свој посебан саджај, као самостално право који није изражен кроз друга људска права? Неке смернице за одговор на ово питање упутно је потражити у релевантној судској пракси, која је још увек врло оскудна.

На седници одржаној 8. марта 2012. године, Уставни суд Србије је одлучио да усвоји уставну жалбу подносиоца Х и утврдио је да је „Општинска управа општине Z, доношењем закључка о стварној ненадлежности, пропустила да одлучи о захтеву подносиоца уставне жалбе за промену података о полу и тиме повредила његово право на достојанство и слободан развој личности зајемчено чланом 23. Устава Републике Србије, као и право на поштовање приватног живота зајемчено чланом 8. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода.“²⁶ У образложењу ове Одлуке, Уставни суд каже:

„Устав у члану 23. став 1. јемчи неприкосновеност људског достојанства, утврђујући истовремено дужност свих да достојанство поштују и штите, док у ставу 2. истог члана Устава гарантује право сваког лица на слободан развој личности, под условом да се тиме не крше Уставом гарантована права других. Уставни суд констатује да се слободан развој неког лица и његово лично достојанство, пре свега, односи на успостављање и слободан развој његовог физичког, менталног, емотивног и друштвеног живота и идентитета. Иако изричито не садржи одредбу о поштовању права на приватни живот, по оцени Уставног суда, *ово право представља саставни део уставног права на достојанство и слободан развој личности* (италик додао Р. Е.). Са друге стране, Европска конвенција у члану 8, став 1. садржи одредбу о праву сваког лица на поштовање приватног живота... у одлуци Европског суда у предмету *Х и У против Холандије* (представка број 8978/80, пресуда од 26. марта 1985. године, став 22.), заузет је став да појам ‘приватног живота’ укључује и ‘физички и морални интегритет особе’, укључујући и ‘њен или његов сексуални живот’. Стога је Уставни суд констатовао да сфера приватног живота неког лица несумњиво укључује, поред осталог, и његову полну

²⁶ Предмет Уж - 3238/2011, Одлука Уставног суда Србије је доступна на <http://www.ustavni.sud.rs/page/jurisprudence/35/>, 12. децембар 2014.

припадност, полну оријентацију и полни живот, те да право на приватни живот подразумева и право на одређивање појединости личног идентитета и самоопредељење, те у том смислу и право на прилагођавање пола свом родном идентитету... Имајући у виду изложено, Уставни суд је сматрао да је у конкретном случају наводе уставне жалбе о повреди права из члана 23. Устава и члана 8. Европске конвенције потребно ценити заједно.²⁷ Подносилац уставне жалбе је навео и да је био дискриминисан, чиме је повређена забрана дискриминације из члана 21 Устава Србије, али Уставни суд, налазећи поврду члана 23 Устава и члана 8 Европске конвенције о људским правима, није сматрао да је потребно да посебно оцењује да ли постоји повреда забране дискриминације.

Уставни суд Србије је у овом предмету нашао да права на достојанство и слободан развој личности, зајемчено чланом 23 Устава обухвата и право на поштовање приватног живота, које изричито и посебно не јемчи Устав Републике Србије. Са друге стране, Европска конвенција о људским правима, која се иначе сагласно члановима 16(2) и 18(2) Устава непосредно примењује, не јемчи право на достојанство и слободан развој личности као засебно право, али Европски суд за људска права, право на слободан развој личности подводи под члан 8 Европске конвенције о људским правима, дакле под право на приватност. У овом садејству члана 23 Устава и члана 8 Европске конвенције о људским правима, пракса Европског суда за људска права у вези са тумачењем и применом члана 8 Европске конвенције одредила је конкретни садржај права на достојанство и слободан развој личности.

У сличним околностима Европски суд правде је, позивом на опште начело заштите достојанства, проширио поље примене забране полне дискриминације. Пошто је П. одлучио да промени пол хируршком интервенцијом и о томе обавестио директора образовне институције у којој је радио, добио је отказ.²⁸ У судском спору, који је због овог отказа уследио, појавило се питање да ли на овај случај може да се примени Директива Савета 76/207/ЕЕЗ од 9. фебруара 1976. о имплементацији начела једнаког третмана мушкараца и жена у погледу приступу запошлењу, стручном усавршавању, напредовању и условима рада?²⁹ У овом спору тужилац се није жалио на дискриминацију по основу пола, већ по основу промене пола, а то није било предвиђено као основ дискриминације поменутом Директивом. Велика Британија и Комисија су заступале став да отпуштање лица, зато што је оно транссекуалац или зато што се подвргнуло операцији промена пола, не чини дискриминацију по ос-

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Case C-13/94. *P v S and Cornwall County Council*. Пресуда од 30. априла 1996.

²⁹ OJ 1976 L 39, 40.

нову пола на основу те Директиве.³⁰ Европски суд правде одговорио је оно што сам већ горе навео, дакле да би толерисање дискриминације по основу промене пола чинило повреду достојанства и слободе личности. Он је нашао да је, зато, Директива примењива и на овај случај.³¹ Овде је Европски суд правде применом општег начела о праву на људско достојанство и слободу проширио поље примене Директиве о имплементацији начела једнаког третмана мушкараца и жена и на транссекуалце и промену пола.

Када је контролисао сагласност Директиве 98/44/ЕЗ Европског парламента и Савета од 6. јула 1998. године о правној заштити биотехнолошких проналазака са начелом заштите људског достојанства у предмету *Холандија п. Европског парламента и Савета*, Европски суд правде налази да је људско достојанство заштићено чланом 5.1 ове Директиве, који забрањује да људско тело на било ком ступњу формирања и развоја буде предмет патентне заштите.³²

Друга расположива судска пракса показује, такође, да је право на људско достојанство навођено увек уз неко друго право и да је служило дефинисању садржине и обима примене тог другог права. Џ. Џонс (*J. Jones*) упућује на три области у праву ЕУ где је изражено ово садејство права на људско достојанство и других прописа о људским правима – азил, кривични поступци и дискриминација по основу сексуалне оријентације.³³ Ту бих могао да додам и патентну заштиту биотехнолошких открића.

У правном поретку Србије и Европске уније право на људско достојанство примењује се у садејству са неким другим прописима о људским правима, ширећи њихову примену на нове ситуације или обогаћујући их новим садржајем. Европски суд правде и Уставни суд Србије нису, до сада, примењивали ово право посебно и одвојено од других људских права. Ово није никаква посебност и специфичност та два суда. Уставни судови других земаља поступају на исти начин.³⁴

³⁰ Case C-13/94. *P v S and Cornwall County Council*.

³¹ *Ibid.*, пара. 22, 23.

³² Case C-377/98 *Netherlands v European Parliament and Council*, пара. 71.

³³ J. Jones, “Human Dignity in the EU Charter of the Human Rights and Its Interpretation Before the European Court of Justice“, *Liverpool Law Review* 2012, 294.

³⁴ Види излагања судија или саветника у уставним судовима, *B. Lewaszkiewicz-Petrykowska*, судије Уставног суда Пољске, *Ch. Walter*, саветника Уставног суда Немачке, *J. Robert*, члан француског Уставног савета на тему „*The principle of respect for human dignity*“ на семинару у Монпељеу 1998. године у *Proceedings of the UniDem Seminar organised in Montpellier, France, from 2 to 6 July 1998 in co-operation with the “Pôle Universitaire Européen de Montpellier et du LanguedocRoussillon” and the Faculty of Law – C.E.R.C.O.P. University of Montpellier I*, European Commission for Democracy through the Law, CDL-STD(1998)026, 12, 17, 30 [http://www.venice.coe.int/webforms/do-cuments/CDL-STD\(1998\)026-e.aspx](http://www.venice.coe.int/webforms/do-cuments/CDL-STD(1998)026-e.aspx), 12. децембар 2014.

Овакво стање може да буде објашњено високом апстрактношћу права на људско достојанство. Дефинисање садржаја права на људско достојанство, као једног посебног људског права, због високог нивоа његове општости и изузетне ширине отвара питање односа законодавца и судије, као и односа националног суверенитета и међународног суда у погледу правне артикулације људских права. Ово питање не отвара се само у погледу ових људског права. Уставни и међународни прописи о људским правима су иначе веома општи и широки. То је нужна последица чињенице да се они примењује на све различите односе који подлежу правном уређењу. То оставља широки простор националним и међународним судовима у тумачењу и примени прописа о људским правима. Поред тога, социјална динамика је, често, бржа од ажурирања прописа о људским правима. Појављују се нове околности које нису постојале у време доношења прописа о људским правима, мењају се социјални ставови у погледу појединих људских потреба и сл. Отуда тумачење и примена уставних и међународних прописа о људским правима не може да буде лишено извесне правне креативности. Међутим, креативност у тумачењу и примени прописа о људским правима има одређене границе које раздвајају судску од законодавне власти и управо су те границе, вероватно, разлог због кога Уставни суд Србије и Европски суд правде нису, до сада, дефинисали посебну правну садржину права на људско достојанство.

Да се сада вратим на горе постављена питања о томе да ли су обавезе Србије и Уније у погледу неприкосновености, поштовања и заштите људског достојанства обавезе „начина“ или „резултата“, да ли су то „позитивне“ или „негативне“ обавезе. Са обзиром на оно што је горе речено, дакле да се право на људско достојанство изражава кроз сва друга људска права, ширећи обим њихове примене и обогаћујући их новим садржајем, одговор би био да су то обавезе „начина“ и „резултата“, „позитивне“ и „негативне“ обавезе.

5. ЗАКЉУЧАК

Уставни прописи о људском достојанству појављују се рано у уставној историји Србије, дакле у првој половини XIX века, када се појављују и уставни прописи о људским правима. Међутим, уставна елаборација људског достојанства у контексту људских права је проширена у последњим уставима и нарочито у Уставу из 2006. године. Овај Устав дефинише у члану 19 однос људског достојанства и људских права на начин да је свхра заштите људских права очување људског достојанства, а у члану 23 дефинише право на људско достојанство и

право на развој личности. У прописима о посебним људским правима о праву на слободу, право на рад и праву на социјалну помоћ Устав наводи људско достојанство као релевантан стандард. Уставни суд Србије је на становишту да повреда неког људског права не мора нужно да буде и повреда права на људско достојанство. Тиме он наглашава, мислим без ваљаног разлога, извесну засебност и одвојеност тог права од других људских права.

У праву Европских заједница, односно Европске уније заштита људских права афирмише се у интеракцији националних судова и Суда Европских заједница те у признању постојања људских права у облику општих правних начела. Људско достојанство штити, дакле, Суд Европских заједница као заједничку уставну традицију држава чланица. Повеља Европске уније о основним правима из 2000. године, која је Лисабонским уговором изједначена по свој правној вредности са оснивачким уговорима, почиње заштитом људског достојанства, дакле правом на људско достојанство, које је формулисано у члану 1. Прва глава Повеље, која поред права на људско достојанство обухвата и право на интегритет личности, забрану мучења и нечовечног и понижавајућег понашања и забрану ропства и присилног рада, носи наслов достојанство. Поред тога, Повеља Европске уније о основним правима издваја људско достојанство у контексту услова рада и поштовања права старих људи.

Дефиниције права на људско достојанство у Уставу Србије и у Повељи Европске уније о основним правима су сличне. Повеља Европске уније прокламује: „Људско достојанство је неприкосновено (енг. *inviolable*, фр. *inviolable*). Оно мора да буде поштовано и заштићено.“ Устав Србије садржи следећу одредбу тог права: „Људско достојанство је неприкосновено и сви су дужни да га поштују и штите.“ Док Повеља каже да „оно мора да буде поштовано и заштићено“, Устав каже „сви су дужни да га поштују и штите.“ Ова разлика може да се објасни разликом у погледу области примене Повеље и Устава. Повеља је упућена институцијама Уније и органима држава чланица када примењују право Уније. Дакле, делокруг дејства прописа из Повеље ограничен је и везан за доношење, тумачење и примену права Уније. Устав се примењује, међутим, на све односе који подлежу правном уређењу. Дакле, Србија може да преузме обавезу да обезбеди да сви поштују право на људско достојанство, када предузимају било који акт који подлеже праву, а Унија може да се обавезе само у погледу аката својих институција и неких аката држава чланица.

Оба суда, Уставни суд Србије и Европски суд правде, примењују, за сада, право на људско достојанство само у садејству са другим пропи-

сима о људским правима, ширећи њихову примену на нове ситуације или обogaћујући њихов садржај.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. Craig, Paul, De Búrca, Gráinne, *EU Law*, Oksford 2008;
2. Donnelly, Jack, “Human Rights and Human Dignity: An Analytic Critique of Non-Western Concepts of Human Rights“, *The American Political Science Review* 2/1982;
3. Donnelly, Jack, “Human Rights as Natural Rights“, *Human Rights Quarterly* 4/1982;
4. Hartley, Trevor, *The Foundation of European Community Law*, Oksford 1998;
5. Jones, Jackie, “Human Dignity in the EU Charter of the Human Rights and Its Interpretation Before the European Court of Justice“, *Liverpool Law Review* 2012;
6. Jovanović, Miodrag, Vujadinović, Dragica, Etinski, Rodoljub, *Democracy and Human Rights in the European Union*, Maribor – Belgrade 2009;
7. Košutić, Budimir, *Osnovi prava Evropske unije*, Beograd 2010;
8. Кркљуш, Љубинка, *Одабрани извори из правне историје српског народа*, Правни факултет, Нови Сад 2003;
9. McGrudden, Christopher, “Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights“, *The European Journal of International Law* 4/2008;
10. Mitrović, Dragan, Trajković, Marko, „Šta jeste, a šta nije ljudsko dostojanstvo“, *Pravni život* IV/2013;
11. Neal, Mary, “Not Gods But Animals: Human Dignity and Vulnerable Subjecthood“, *Liverpool Law Review* 2012;
12. *Proceedings of the UniDem Seminar organised in Montpellier, France, from 2 to 6 July 1998 in co-operation with the “Pôle Universitaire Européen de Montpellier et du LanguedocRoussillon” and the Faculty of Law – C.E.R.C.O.P. University of Montpellier I*, European Commission for Democracy through the Law, CDL-STD(1998)026, [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-STD\(1998\)026-e.aspx](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-STD(1998)026-e.aspx);
13. Schachter, Oscar, “Human Dignity as a Normative Concept“, *The American Journal of International Law* 4/1983;
14. Venckienė, Eglė, “The Right to Dignity: Terminological Aspect“, *Jurisprudence* 1/2011.

Full Professor Rodoljub Etinski, LL.D.

Faculty of Law, University of Novi Sad

PROTECTION OF HUMAN DIGNITY IN LAW OF SERBIA AND IN LAW OF THE EUROPEAN UNION

Summary

The article investigates a relationship between human dignity and human rights, comparatively in the two legal systems. It refers shortly to a legal concept of human dignity and explores the right to human dignity as a fundamental right in the two legal systems.

Constitutional provisions on human dignity have appeared early in Serbia, in the first half of XIX century. They came together with human rights provisions. However, constitutional provisions on human dignity have been expanding in last decades. The actual 2006 Constitution is distinguished by extensive elaboration on human dignity. Article 19 of the Constitution determines purpose of constitutional guarantees of human rights in a way that it is preserving human dignity. Article 23 defines the right to human dignity and free development of an individual. Constitutional provisions on the right to freedom, the right to work and the right to social support refer to human dignity as a relevant standard. In spite of Article 19, the Constitutional Court of Serbia considers that a violation of a human right, guaranteed by the Constitution does not necessary mean an automatic violation of the right to human dignity. The author considers that a better option would be to take a stand that each separate human right expresses the right to human dignity in concrete situations and that a judicial finding on a violation of a separate human right would consume a violation of the right to human dignity.

Protection of human rights in Community law, later in EU law has been developed through an interaction of national courts and the European Court of Justice. The provisions on human rights appeared firstly in a form of general legal principles. The European Court of Justice has protected human dignity as a common constitutional tradition of member states. The Charter on the Fundamental of the European Union of 2000, turned into a legal document of constitutional value by the Lisbon Treaty, begins by a protection of human dignity. Beside, the Charter refers explicitly to human dignity in a context of the right to adequate working conditions and respect for elderly people.

The right to human dignity has been similarly defined in the Serbian Constitution and in the EU Charter on Fundamental Rights. A difference in a scope of applicability – the Constitution of Serbia is applicable to all social

relations suitable for legal regulation and the EU Charter on Fundamental Rights is addressed to the EU institutions and state member when their acts are of relevance for EU Law – might be reflected in second part of definitions of the right to human dignity. Serbian version states: *everyone shall be obliged to respect and protect it*. And the EU version proclaims: *It must be respected and protected*. The first part is identical in both definitions: *Human dignity is inviolable*.

After exploration of practice of the two courts, the author has found that, for the time being, the Constitutional Court of Serbia and the European Court of Justice apply provisions on the right to human dignity in conjunction with other human rights provision extending applicability of them to new situations or enriching them by a new legal content.

Key words: *Human dignity; Serbia; European Union.*